

УДК 349.42

Христина Марич,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ДОГОВІР КОНТРАКТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання відносин закупівлі сільськогосподарської продукції за договором контрактації. Проаналізовано істотні умови цього договору та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регулює такі відносини.

Ключові слова: контрактація, сільськогосподарська продукція, договір, зміст, істотні умови.

Постановка проблеми. Формування державних резервів сільськогосподарської продукції, забезпечення населення продовольством та переробних підприємств сировиною певною мірою залежать від налагодженої системи відносин із закупівель такої продукції в сільськогосподарських виробників. Виробники сільськогосподарської продукції самостійно розпоряджаються своєю продукцією, реалізуючи її через біржі, торгівлі та контрактівні доми, заготівельні й посередницькі організації. Однак значна частина сільськогосподарської продукції закуповується заготівельними та іншими організаціями безпосередньо в їх виробників саме за договорами контрактації. З огляду на нестабільність розвитку галузей народного господарства, у тому числі сільського, специфіку сільськогосподарського виробництва, що обумовлюється природно-кліматичними факторами, зміни співвідношення попиту й пропозиції на сільськогосподарську продукцію на ринку, недостатнє правове регулювання договірних відносин контрактації сільськогосподарської продукції важливо визначити та закріпити на законодавчому рівні основні умови реалізації сільськогосподарської продукції за договором контрактації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань правового регулювання договірних відносин контрактації сільськогосподарської продукції зробили такі вчені, як О.С. Близнюк, В.С. Єрмоленко, В.М. Корнієнко, В.В. Луць, Л.В. Лушпаєва, З.І. Носова, Я.О. Самсонова, В.І. Семчик, А.М. Статівка, О.М. Шуміло, В.М. Яковлев та інші.

Мета статті – визначити специфіку правового регулювання відносин закупівлі сільськогосподарської продукції за договором контрактації та сформулювати висновки, спрямовані на вдосконалення законодавства, що регулює такі відносини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання відносин закупівлі сільськогосподарської продукції в різні історичні періоди здійснювалось як загальними, так і спеціальними нормами.

Так, у законодавстві дореволюційної Росії спеціального регулювання відносин із закупівлі сільськогосподарської продукції не існувало. Судова практика того часу виходила з можливості застосування до цих правовідносин правил про договір купівлі-продажу або про договір «запродажу» [1, с. 585]. Часто при цьому вживався термін «законтрактвані товари» для позначення товарів або припасів, яких ще немає в наявності в продавця, проте які належать до виробництва або закупівлі ним у майбутньому, щодо яких уже укладено договір купівлі-продажу. Проблема полягала в тому, що за діючим тоді законодавством договір купівлі-продажу передбачав наявність речі, яка перебуває у володінні продавця. Предметом купівлі-продажу не могли бути речі, які не існували на момент укладення договору (наприклад, майбутній урожай) [2, с. 312].

Радянська правова доктрина й законодавство вирішили це питання, запровадивши правову конструкцію договору контрактації. Договір контрактації забезпечував підприємство сировиною, а селянину давав упевненість у збуті вирощеної продукції, причому на заздалегідь відомих йому умо-

вах – за матеріальної підтримки заготівника [3, с. 98]. Уже з перших років свого існування радянська влада потребує гарантованого постачання сільськогосподарської продукції для державних виробничих потреб, розраховуючи на заздалегідь визначені умови. Господарський договір перетворюється на механізм організації збуту сільськогосподарської продукції винятково в інтересах держави, фактично забезпечуючи планове господарювання. Держава починає витісняти приватні капітали із села, створюючи для селянства безальтернативний спосіб реалізації виробленої продукції. Такий підхід забезпечував втілення не лише суто господарських, а й соціально-політичних завдань влади [4, с. 49–50]. Основні моменти укладення договорів контрактації регулювали типові договори, які мали ознаки нормативних актів, містили імперативні норми. Через це типові договори були обов'язковими для учасників відповідних правовідносин. Останні ж, як правило, не мали права включати в договори, що укладались між ними, зміни чи доповнення, які суперечили б типовим договорам [3, с. 99].

З переходом України до ринкової економіки зменшився адміністративний вплив держави на відносини, у тому числі договірні. В умовах ринку виробництво продукції здійснюється не заради виконання планів, а задля можливої реалізації цієї продукції та отримання прибутків сільськогосподарськими виробниками.

Сьогодні договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції регулюються нормами Цивільного кодексу України [5] та Господарського кодексу України [6]. Для цивільного законодавства нормативне визначення поняття договору контрактації сільськогосподарської продукції, закріплене в ст. 713 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. [5], є відносно новим, у Цивільному кодексі Української РСР від 18 липня 1963 р. [7] поняття цього договору не наводилось. Цивільний кодекс Української РСР розглядав договір контрактації сільськогосподарської продукції лише як правову форму державної закупівлі сільськогосподарської продукції в колгоспів і радгоспів [7]. На відміну від нині чинного Цивільного кодексу України він визначав зміст цього договору.

На законодавчому рівні не закріплено положення про предмет договору контрактації сільськогосподарської продукції. Поряд із предметом необхідно нормативно визначити також об'єкт цього договору, оскільки це ті характеристики, за допомогою яких договір контрактації можна відмежувати від суміжних договорів – купівлі-продажу та поставки. Так, предметом правового регулювання

є суспільні відносини, що виникають між суб'єктами: виробником сільськогосподарської продукції та заготівельником (контрактантом). Згідно із цивільним законодавством виробник зобов'язаний виробити сільськогосподарську продукцію обумовленого виду, категорії, сорту, найменування тощо та передати її заготівельнику (контрактанту). Заготівельник зобов'язаний прийняти таку продукцію та оплатити її. Відповідно до вимог господарського законодавства контрактант зобов'язується також сприяти виробнику у виробництві зазначеної продукції, натомість виробник зобов'язаний передати вироблену ним продукцію контрактанту. Однак обов'язок контрактанта надавати допомогу в організації виробництва сільськогосподарської продукції не може бути складником предмета договору контрактації сільськогосподарської продукції, оскільки процес виробництва (вирощування) знаходиться за межами договірних відносин. Контрактант зацікавлений не в самому виробничому процесі, а лише в кінцевому результаті виробництва – сільськогосподарській продукції, хоча виробник, щоб отримати визначену в договорі сільськогосподарську продукцію, за кількісними та якісними показниками має дотримуватись спеціальних виробничих технологій, способів вирощування тощо.

Об'єктом договору контрактації є сільськогосподарська продукція, яку виробник має передати контрактанту. При цьому обов'язковою умовою, що визначається як цивільним, так і господарським законодавством, є безпосереднє виробництво сільськогосподарської продукції стороною договору. Лише сільськогосподарська продукція, вироблена (вирощена) самим виробником, може реалізовуватись за договором контрактації, а реалізація закупленої виробником сільськогосподарської продукції не допускається.

Специфікою об'єкта договору контрактації, на думку З.І. Носової, є сільськогосподарська продукція, яка не піддавалась промисловій переробці [8, с. 4]. В.Є. Єрмоленко також вважає, що до сільськогосподарської необхідно віднести всю сирну продукцію культурного рослинництва, тваринництва й рибництва, отримувану від сільськогосподарської діяльності, а також продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосередньо її виробником. Первісну переробку автор визначає як поліпшення якості виробленої продукції, яка, проте, ще не готова до безпосереднього споживання та потребує подальшої промислової переробки [9, с. 61]. Відповідно, об'єктом договору контрактації може бути сільськогосподарська продукція, як у сирому вигляді, так і така, що пройшла

первинну обробку для кращого збереження або підвищення якості. Укладаючи договір контрактації, сторони можуть передбачити потребу в первинній переробці сільськогосподарської продукції в господарстві виробника його силами й засобами.

Ще однією особливістю реалізації сільськогосподарської продукції за договором контрактації, яка стосується об'єкта, є те, що така продукція має бути вироблена (вирощена) у майбутньому, тобто на момент укладення цього договору у виробника такої продукції немає. Це спеціальна ознака, яка відмежовує договірні відносини контрактації від суміжних, адже наявність продукції на момент укладення договору дає можливість оформити такі відносини за договором поставки чи купівлі-продажу.

Таким чином, на законодавчому рівні необхідно уточнити, що предметом договору контрактації є відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції та відповідні дії сторін; при цьому об'єктом такого договору є вироблена (вирощена) у майбутньому стороною договору (виробником) сільськогосподарська продукція, як у сирому вигляді, так і така, що пройшла первинну обробку.

Договір контрактації обумовлює взаємні зобов'язання сторін і є правовою основою забезпечення їх належного виконання. Договірні зобов'язання сторін, а саме обов'язок виробника своєчасно передати визначену договором продукцію контрактанту та обов'язок контрактанта своєчасно прийняти продукцію й оплатити її за ціною, встановленою в договорі, у свою чергу вказують на такі істотні умови договору, як строк, місце здавання-приймання та ціна сільськогосподарської продукції.

Відповідно до чинного законодавства України строком договору є час, упродовж якого сторони можуть здійснити свої права та виконати свої обов'язки за договором [5]. З огляду на специфіку сільськогосподарської виробничої діяльності, яка пов'язується з природно-кліматичними факторами, сезонністю, сторони, погоджуючи строк виконання договору контрактації сільськогосподарської продукції, повинні брати за основу не календарний, а «урожайний» рік, що краще відображає особливості сільськогосподарського виробництва з властивими лише йому строками виробничого циклу.

Поряд зі строком істотною умовою договору контрактації сільськогосподарської продукції є місце її здавання-приймання. Так, сільськогосподарська продукція може прийматись за таких умов:

– контрактантом безпосередньо в господарстві виробника як за місцем вироблення чи зберігання сільськогосподарської продук-

ції або ж просто за місцем перебування виробника;

– контрактантом на власних приймальних пунктах;

– третіми особами – одержувачами, на яких вкаже контрактант, на їх пунктах приймання.

Також можливі різні способи доставки сільськогосподарської продукції до місця здавання-приймання: силами й за рахунок як виробника, так і контрактанта, визначеного ним одержувача або із залученням транспортних організацій.

Зазвичай контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. При цьому положення Господарського кодексу України [6] про те, що в договорах контрактації має передбачатись кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника, не лише не вирішує питання щодо місця здавання-приймання продукції, а й обмежує свободу сторін, особливо контрактанта. Тому з метою уникнення непорозумінь місце здавання-приймання сільськогосподарської продукції та умови її транспортування мають бути істотними умовами договору контрактації сільськогосподарської продукції. А якщо продукція передається окремими частинами, сторони в договорі можуть погодити різні місця здавання-приймання та способи транспортування для кожної партії продукції, що закуповується. Відповідно, варто уточнити також загальне правило: контрактант, якщо інше не передбачено умовами договору, не має права відмовитись від прийняття сільськогосподарської продукції, якщо вона відповідає умовам договору контрактації та у встановлений договором строк поставлена йому (тобто поставлена за місцем його перебування), не допускаючи простою транспортних засобів.

Ціна сільськогосподарської продукції – ще одна істотна умова договору контрактації. Під час укладення договорів контрактації сільськогосподарської продукції, як правило, використовуються орієнтовні стартові закупівельні ціни. Такі ціни індексуються у зв'язку з інфляційними процесами відповідно до встановленого порядку, що обов'язково обумовлюється договором контрактації сільськогосподарської продукції. Розрахунки можуть здійснюватись як шляхом попередньої оплати, так і шляхом післяоплати, можуть мати місце також авансові платежі, тому сторони повинні обумовити в договорі ціну й порядок оплати такої продукції. У договорі контрактації сторони можуть обумовити також цінові знижки чи надбавки за виявлення нижчої або вищої якості продукції. Так, у договорі можна передбачити зобов'язання виробника

зробити цінову знижку за нижчу якість продукції, якщо контрактант бажає залишити таку продукцію в себе. Або ж контрактант зобов'язується зробити цінову надбавку на продукцію вищої якості, ніж передбачено в договорі, за умови, що контрактант бажає залишити продукцію такої якості в себе. Крім того, у договорі контрактації можуть бути передбачені обов'язки контрактанта, який здійснює переробку сільськогосподарської продукції, повертати виробнику продукти чи відходи від переробки продукції з оплатою за цінами, визначеним договором контрактації.

Загальні правила відповідальності за договором контрактації закріплюються в Господарському кодексі України [6]. За невиконання чи неналежне виконання сторонами своїх договірних зобов'язань настає майнова відповідальність у вигляді неустойки та відшкодування збитків, яка також повинна обумовлюватись у договорі контрактації сільськогосподарської продукції. Так, у разі невиконання умов договору щодо асортименту, кількості, якості сільськогосподарської продукції, строків здавання виробники сплачують контрактантам неустойку, розмір якої встановлюється у договорі у відсотковому відношенні до вартості недопоставленої продукції за цінами, обумовленими в договорі, з урахуванням їх індексації у зв'язку з інфляцією, крім випадків недопоставки продукції внаслідок стихійного лиха. За невиконання договірних зобов'язань із приймання продукції контрактант сплачує виробнику сільськогосподарської продукції штраф і відшкодовує завдані збитки. Однак із метою захисту своїх інтересів сторони, враховуючи особливості сільськогосподарської продукції (нестандартна продукція, продукція, що швидко псується, попит на ринку тощо), повинні передбачити в договорі контрактації також інші умови відповідальності.

Також у Господарському кодексі України [6] зазначено, що в договорах контрактації мають передбачатись, зокрема, види продукції, номер національного стандарту чи технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин, загальна сума договору, порядок та умови доставки, строки здавання-приймання продукції, відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору, інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. При цьому типові договори контрактації сільськогосподарської продукції так і не було розроблено й затверджено. Включення ж Господарським кодексом України [6] обов'язку контрактанта щодо подання допомоги в організації ви-

робництва сільськогосподарської продукції до змісту договору контрактації не відповідає умовам сьогодення. Адже такий обов'язок, що є характерним для держави (надання з бюджету кредитів, субсидій, дотацій, допомоги в придбанні сільськогосподарської техніки, пального та інших енергоносіїв, мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, спеціальні консультації тощо), на практиці здебільшого є неможливим у зв'язку з відсутністю коштів.

Порівняно з нормами Цивільного кодексу України норми Господарського кодексу України у сфері контрактації сільськогосподарської продукції мають більш вузьке застосування, адже вже в ч. 1 ст. 272 Господарського кодексу України [6] зазначено, що державна закупівля сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

Сьогодні закупівля сільськогосподарської продукції через виконання державного замовлення не є пріоритетним напрямом реалізації такої продукції для сільськогосподарських виробників. Відповідно, з розширенням свободи вибору партнерів у господарських зв'язках і щодо визначення змісту договірних зобов'язань правомочності держави щодо укладення й визначення умов договору контрактації сільськогосподарської продукції переходять до сільськогосподарських виробників і їхніх контрагентів. Адже функціонування ринкового механізму можливе за умови, що сільськогосподарські виробники, маючи свободу господарської діяльності, беруть вільну участь у процесі укладення договорів контрактації сільськогосподарської продукції, самостійно обирають контрагентів за договорами, тим самим забезпечуючи найбільш оптимальну реалізацію власних інтересів.

Цікавою є практика США, де одним з інструментів упорядкування операцій із товарами, які називаються «фермерською продукцією», став Зведений (уніфікований) комерційний кодекс США. Цей кодекс узагальнює законодавчі акти, згідно з якими фермери США як повноправні суб'єкти розвинених ринкових відносин мають систему прав та обов'язків не лише щодо виробництва сільськогосподарських культур і тваринницької продукції, а й щодо їх реалізації. Фермерське виробництво в США носить яскраво виражений товарний характер, що передбачає певні правові засади вигідного збуту виготовленої сільськогосподарської продукції. При цьому вони зустрічаються з проблемами, пов'язаними з перевиробництвом продукції, труднощами її збуту. Отже, ідеться, зокре-

ма, про проблеми вивчення попиту на певну продукцію, пошуки оптимального варіанта її збуту, ціни на продукцію тощо. Зведений комерційний кодекс США є «єдиним законом». Він забезпечує повну інфраструктуру, що охоплює економічно важливі операції між продавцями та покупцями, між ними та фінансовими установами. Варто наголосити, що цей кодекс враховує істотні особливості продажу саме сільськогосподарської продукції, тобто продукції рослинних культур, худоби або аграрних знарядь праці, які виробляються чи використовуються у фермерській діяльності для вирощування рослин, удобрення ґрунту, випасання тварин та для інших видів фермерської діяльності. Реалізація сільськогосподарської продукції в США провадиться переважно у формі індивідуального продажу фермерами результатів своєї праці. Регулюється вона здебільшого законодавством штатів, хоча значний обсяг заходів щодо вивчення попиту й оптимального збуту цієї продукції покривається також федеральним законодавством [10, с. 162–163].

В Україні законодавство, що регулює договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції, потребує вдосконалення. Зокрема, необхідно виключити норми, спрямовані на врегулювання договірних відносин контрактації, із Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України, а в спеціальному нормативно-правовому акті – майбутньому Аграрному кодексі України – закріпити відповідні правила. Поряд із поняттям договору контрактації сільськогосподарської продукції до такого акта варто включити норми, які визначатимуть його предмет та об'єкт, істотні умови договору, у тому числі найпроблемніші питання його виконання (строк, місце, ціну). При цьому саме правове закріплення істотних умов договору контрактації сільськогосподарської продукції покликане насамперед рівномірно представити інтереси як сільськогосподарських виробників, так і контрактантів, а в підсумку також забезпечити якісні й дієві механізми збуту та отримання відповідної сільськогосподарської продукції на комерційних засадах.

Висновки

Таким чином, договір контрактації сільськогосподарської продукції – це самостійний вид договору, якому притаманні спеціальні юридичні ознаки й окрема правова регламентація, що обумовлюється особливостями виробництва, збереження, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції.

В Україні законодавство, яке регулює договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції, потребує вдосконалення

на рівні спеціального нормативно-правового акта – майбутнього Аграрного кодексу України, у якому поряд із поняттям договору контрактації сільськогосподарської продукції необхідно навести норми, які визначатимуть його предмет та об'єкт, істотні умови такого договору. До істотних умов договору контрактації сільськогосподарської продукції варто відносити такі: асортимент, кількість і якість сільськогосподарської продукції; строк та місце здавання-приймання сільськогосподарської продукції; порядок та умови доставки до місця здавання-приймання, у тому числі вимоги до тари (упаковки); ціну й порядок оплати сільськогосподарської продукції; відповідальність сторін за невиконання чи неналежне виконання договору. Саме такі ознаки допомагають визначати правову природу договору контрактації сільськогосподарської продукції та уникати його підміни суміжними договорами, які не враховують специфіку аграрних правовідносин і необхідність захисту інтересів сільськогосподарських виробників.

Список використаних джерел

1. Мейер Д.И. Русское гражданское право / Д.И. Мейер. – М.: Статут, 1997. – 290 с.
2. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.
3. Близнюк О.С. Договір контрактації сільськогосподарської продукції: історія та сучасність у застосуванні / О.С. Близнюк // Юридичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 98–107.
4. Щетініна Т.О. Історичні аспекти правового регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції / Т.О. Щетініна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 9-2. – Т. 1. – С. 49–52.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
6. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
7. Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
8. Носова З.И. Договоры о закупках сельскохозяйственной продукции: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / З.И. Носова; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2002. – 24 с.
9. Єрмоленко В.Є. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія / В.Є. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 58–61.
10. Логуш Л.В. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції за комерційним законодавством США / Л.В. Логуш // Право України. – 2002. – № 3. – С. 162–166.

Стаття посвячена дослідженню правового регулювання відносин закупки сільськогосподарської продукції по договору контракції. Проаналізовані суттєві умови цього договору і сформульовані пропозиції по удосконаленню законодавства, регулюючого такі відносини.

Ключевые слова: контракція, сільськогосподарська продукція, договір, зміст, суттєві умови.

The article investigates the legal regulation of the relations of purchase of agricultural products under the contract contracting. We analyzed the essential terms of the contract and formulated proposals to improve the legislation governing such relations.

Key words: contracting, agricultural production, agreement, content, essential conditions.

